

УДК 908(477-25)“18”

О. О. Кохан

ПОРІВНЯННЯ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА КИЇВСЬКОГО МІЩАНСТВА ДО І ПІСЛЯ ЛІКВІДАЦІЇ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В КІНЦІ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХІХ ст.

У статті розглядається правове становище київського міщанства до ліквідації дії магдебурзького права та після неї. Показане поступове скасування привілеїв київських міщан, наданих їм в кінці ХV ст. та підпорядкування їх законодавству Російської імперії, яке не знало такої правової форми управління міст, а змушено було пристосовуватись до старих річпосполитських юридичних практик, - зрештою ліквідація прав міщанства. За допомогою огляду літератури та документальних свідчень, приходимо до висновків, що в Києві відбулося поетапне скасування прав та привілеїв міщан: спершу, в 1785 р. імператрицею Катериною ІІ, а згодом – у 1835 р. імператором Миколаєм І. Основними правами та привілеями, які втратили київські міщани, були: право на виключну торгівлю в межах міста, право на “корчемну оренду”, а також залучення київського міщанства до відбування рекрутської повинності. В той же час, магістрат, який був представницьким органом київського міщанства, був перетворений виключно на судову установу і втратив можливість вільно розпоряджатися міськими прибутками, землею.

Ключові слова: міщани, магдебурзьке право, права та привілеї, Київ, магістрат, ліквідація, законодавство, Російська імперія.

Завданням статті є з'ясування характеру правового становища київського міщанства до ліквідації магдебурзького права та після його скасування протягом 1785 - 1835 рр.

Питанням скасування магдебурзького права в Києві займалися історики ХІХ ст., які публікували свої дослідження в часописі “Киевская старина”. Історик Н. В. Молчановський [1] у своїй роботі звернув увагу на документи київського магістрату та думи в 1786 р., які виходили після скасування в місті Катериною ІІ магдебурзького права та створення міської думи. Він прийшов до висновку, що старе міське управління було необхідним в той час і в багатьох питаннях покращило роботу міського господарського організму. Інший історик, І. І. Каманін [2; 3; 4; 5] у своїх дослідженнях приділив увагу проблемам київського магістрату, які призвели до скорочення його повноважень. Історик на підставі історичних свідчень прийшов до висновку, що головною причиною скасування магдебурзького права в Києві стало зловживання владою членів його магістрату. На початку ХХ ст. відомий український історик В. С. Іконников [6], досліджуючи історію Києва, також звернув увагу й на питання існування в Києві магдебурзького права. По суті, він переповів дослідження І. І. Каманіна і погодився з його висновками, що остаточна ліквідація магдебурзького права в 1835 р. відбулася внаслідок неієздатності керівництва та членів магістрату. Загалом, історією магдебурзького права в Києві ХV–ХVІІІ ст. займається сучасний історик Наталя Білоус [7; 8; 9]. У своїх працях вона простежує історію надання цього права Києву в кінці ХV ст. литовським князем Олександром та подальше його підтвердження спочатку литовськими князями, а згодом польськими королями та російськими царями й імператорами. Вона стверджує, що надання Києву магдебургії дало можливість самостійного управління міста, незалежно від того, під чією владою знаходилася країна в різний історичний час. Окрім того, на її думку, саме завдяки магдебурзькому праву київські міщани довгий час мали певні права та привілеї, які дозволяли їм вільно займатися своїми справами в місті, а також надавали можливість поскаржитися на незаконні дії приїжджих чи місцевих мешканців.

У 1495 році великий князь литовський Олександр надав Києву магдебурзьке право, яке започаткувало створення окремої міської юрисдикції. Київські міщани нарівні з міщанами Вільна, Львова та ін. міст, що уже мали такі права звільнялися від повинності надавати підводи послам та гінцям, сплачувати мита в межах усієї держави, отримали право на забудову незаселених земельних ділянок у межах та навколо міста, дозвіл на вільне користування лісом за містом в радіусі трьох миль, можливість будівництва в центрі міста ратуші та різних об'єктів господарського призначення: лазень, крамниць, складів, “комори постригальної” тощо; також, як наслідок, встановлювалися щорічні ярмарки: Миколаївський і Покровський та щотижневі торги. Завдяки магдебурзькому праву міщани припинили давати воєводі гроші щосуботи в торговий день [7, с. 124, 128–129].

3 грудня 1502 р. київські міщани отримали великокнязівський лист, яким звільнялися від надання стацій і підвод послам та гінцям, а всі шляхетні й духовні піддані, які займалися торгівлею, залучалися до виконання міських повинностей [7, с. 130].

29 березня 1514 р. польський король і великий князь литовський Сигізмунд І розширив права київського міщанства. Вони звільнялися від суду воєводи та його урядників, а віт отримував необмежену судову владу над ними. Скасовувався штраф у розмірі 12 кіп литовських грошей на користь воєводи для запалення свічок та освітлення будинків уночі. В місті запроваджувалися два щорічні ярмарки; міщанам надавалося право на шинкування медом, пивом та винами, а також на отримання прибутків від м'ясних яток. Окрім того, всі, хто перебував у юрисдикції міста, зобов'язувався сплачувати загальноміські збори [7, с. 130–131].

В 1514 р. Сигізмундом було видано привілеї, в якому прописувалися обов'язки міщан. Окрім загальноміських зборів вони мали щорічно сплачувати до королівської скарбниці загальнодержавний

податок на військові потреби, а також відбувати “сторожовщизну” (охороняти в полі від нападу татар) та “кликовщизну” (охороняти київський замок і кликати всіх у разі небезпеки) [7, с. 131].

12 січня 1516 р. Сигізмунд I видав киянам привілей, яким підтвердив попередні права, а також вивів з-під замкової юрисдикції ремісничі цехи, підпорядкувавши їх юрисдикції міській — за винятком двох ремісників у кожному цеху, котрі продовжували працювати на потреби замку [7, с. 131].

Згідно з привілеєм, виданою королем Сигізмундом-Августом, в якій він зазначив, що кожне місто, яке користувалося магдебурзьким правом, повинно було мати свій магістрат як керівний орган міста, у 1544 році магістрат було створено в Києві. Він складався з двох колегій, перша з яких вирішувала адміністративні питання й розглядала дрібні правопорушення, а друга — великі громадські скарги та кримінальні справи; саме від неї залежало, помилувати чи покарати правопорушника. Кількість членів обох колегій була однаковою і складала шість осіб, які називалися відповідно до своїх функціональних обов'язків. Члени першої колегії називалися райцями та радцями, головою яких був бурмістр, а члени другої колегії носили назву лавників, тобто суддів, яких очолював війт, що був водночас і представником всього міського правління. Протягом всього свого існування, незалежно від політичної ситуації в країні кількість представників київського магістрату залишалася незмінною, а працювали вони по черзі — по півроку або по чверті року [10].

Майже всі посади в міському самоврядуванні були виборними, і посадовці обиралися щороку, окрім війта, якого обирали пожиттєво. Він був наділений деякими владними повноваженнями: можливістю брати участь у засіданнях ради та засвідчувати своїм підписом документи на прохання міщан. Традиційно вибори до міського магістрату проводилися в середині березня кожного року, оскільки в цей час закінчувалася сесія київського земського суду, що тривала з 6 по 20 січня, а також закінчувалися різдвяні свята й Миколаївський ярмарок, який проходив щороку в Києві на другому тижні Великого посту. “Відразу після виборів до міського самоврядування, члени “Старої ради” звітували перед новообраними про свою минулорічну діяльність, складали фінансовий звіт, після чого відбувалася церемонія вступу на уряди новообраних осіб, які давали присягу на вірність міській громаді, і вже тоді новий уряд вважався легітимним і діючим” [9]. Присягу складали у найбільшій соборній церкві — Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощі, яка знаходилася на Подолі навпроти ратуші, де до 1834 року розташовувався київський магістрат.

У XVIII столітті виникла потреба у створенні при магістраті київського корпусу та постійного оркестру при ньому. Київським корпусом називалась військова організація, яка надавала можливість місту самостійно захищатися на випадок військових подій, головне командування якої складалося з представників магістрату, а кавалерія та інша частина корпусу поповнювалася добровольцями з багатих і почесних громадян, ремісників та міщан [10].

Постійний оркестр при київському корпусі з'явився у 1768 році у зв'язку з тим, що під час раптових візитів поважних та високопоставлених осіб доводилося наймати музикантів з інших команд, яким потрібно було платити чималі гроші, а то й зовсім залишатись без них. У новоствореному оркестрі працювало 16 музикантів і капельмейстер, для яких було збудовано спеціальну школу, забезпечено їх інструментами й костюмами; магістрат щорічно виділяв на оркестр з міського бюджету 300 рублів [10].

Київський магістрат представляв інтереси міщан та купців, захищаючи їхні права в різних сферах політичного й соціального життя, сприяючи їм у торгівлі та відстоюючи їхні права перед іншими мешканцями Києва: євреями, козаками та духовенством [6, с. 21]. Окрім того, до компетенції київського магістрату входила низка функцій, серед яких було: впровадження заходів, спрямованих на захист інтересів міщан магдебурзької юрисдикції, судова функція, контроль за торгівлею та промислами в місті, затвердження цехових статутів, регулювання відносин між цехами, вирішення суперечок, що виникали між цехами магістратської та замкової юрисдикцій, відповідальність за всю фінансову політику в місті в питаннях прибутків та видатків, розподіл серед міщан загальнодержавних податків, ухвалення сеймом, видача дозволів на будівництво різних об'єктів нерухомості, стеження за дотриманням чистоти й порядку в місті, за пожежною безпекою, організація оборони в місті, представлення інтересів міщан поза ним та благочинна діяльність [8]. Виконання деяких із цих функцій київського самоврядування варто розглянути детальніше.

У травні 1750 року магістрат подав прохання в колегію іноземних справ на карантинних відкупників, які змушували міщан та купців платити податки за товари, що провозилися повз карантинний двір, збудований для іноземних купців за містечком Васильковом [11].

Хоча київський магістрат намагався захищати права міщан в будь-яких випадках, проте це йому вдавалося не завжди. Так, в кінці XVIII століття в Києві квартирувало багато військових, які завдавали чимало збитків міщанам, котрі, будучи не в змозі захистити себе і своїх рідних від неприємностей, часто зверталися за допомогою до міського самоврядування. Проте, члени магістрату, не маючи достатнього впливу на військових, не завжди могли їм допомогти і часом зверталися до генерал-губернатора, а часом і зовсім не допомагали, оскільки пряме втручання магістрату на захист окремих осіб спричиняло йому лише неприємності, що стало ознакою ігнорування московськими представниками місцевої юридичної традиції [12].

В 1785 р. імператрицею Катериною II було здійснено реформу міського управління в Києві, внаслідок якої магістрат було ліквідовано як судово-адміністративну установу. Він перетворився виключно на судову установу, яка займалася цивільними й кримінальними справами, що виникали в місті. Реальне ж управління містом перейшло до рук шестигласної міської думи — юридичного гібрида двох систем: старої річпосполитської та нової російської імперської, - загальні функції якого зводились до управління лише міським господарством, також була утворена реміснича управа, яка займалася справами цехів [4, с. 607].

Згідно з міським положенням 1785 р., всіх міських жителів було поділено на шість категорій за способом зайнятості: 1) на т. зв. “справжніх” міських жителів, які володіли нерухомістю в ньому; 2) купців трьох гільдій; 3) цехових або управних ремісників; 4) іногородніх та іноземних гостей; 5) іменитих городян та 6) посадських людей. Ця структура питомо російського суспільства поширилась на всіх мешканців міста включно з іноземцями — частіше йшлося про новоприбулих російських військових або купців. Міські жителі всіх зазначених категорій користувалися правом вибирати міського голову, членів депутатських зборів, бургомістрів, ратманів, членів магістрату, суддів словесного суду і гласних як загальної думи, так і шестигласної, але за умови, що кожен з виборців мав не менше 50 руб. річного прибутку [1, с. 381]. Таким чином майнове право “перекрило” традицію осідлості — звичаєву ознаку старого права в Києві.

В той же час у було введено систему намісництва — було утворене Київське намісництво, система адміністрування, яка позбавила місто права самостійно розпорядження своїми фінансами та іншими ресурсами свого господарства [1, с. 389].

У 1785 р. з купецьких та міщанських дворів на Подолі збирався поземельний збір у розмірі 2 коп. з двору. В січні 1786 р. київською думою було скасовано цей збір для міщан та купців, у зв'язку з тим, що вони платили інші податки та відбували міську службу. Проте, податок зберігався для різночинців (нова російська категорія мешканців), які володіли будинками в місті або хуторами в передмісті. Також для різночинців було введено т. зв. “покуничну плату”: за землю під двором в місті по копійці за квадратний сажень, за землю в хуторах під двором, винокурнею, вітряком чи греблею по грошику за квадратний сажень, а також за землю під садом, городом, пасовищем чи сінокосом “по полушці” (напр., за 720 сажнів — 3 руб. 60 коп., за 3 десятини 638 сажнів — 19 руб. 59 коп.) [1, с. 392]. Такого подрібненого, а отже і застосовуваного достатньо широко поземельного податку стара система не знала. Для того, щоб полегшити умови проживання тим, хто володів у Києві нерухомістю, але не належав до місцевого міщанства чи купецтва, було заборонено брати збори на користь міста за землі під лісами, ставками та струмками [1, с. 392]. Ще одне нове право для полегшення справи асиміляції київського міщанського корпусу з російським прийшлим елементом.

В 1786 р. Київ отримав такі міські прибутки: за оренду 107 міських яток — 670 руб., за відведені місця під виноградники для купців під час успенського ярмарку — 312 руб. 41 $\frac{1}{4}$ коп., за ті ж місця перед міськими ятками з місцевих купців — 175 руб. 87 коп., відкупних грошей з продажу ячного квасу — 200 руб. сріблом, за оренду полиць в гостинному дворі — 252 руб. 38 коп., за оренду міського вітряка на річці Помийниці — 33 руб. 34 коп., за збір з торговців прісною брагою — 28 руб. 40 коп., з власника торгових лазень — 20 руб., з торговців прісним медом і в'яленою рибою — 10 руб. 10 коп., за 1% з казенного питного прибутку на Печерську і в Старому місті — 15 руб. 90 коп., за оренду міського льоху та льодника — 60 руб., за ярмаркове мито з Печерська — 3 руб.; поштовий двір кожного місяця приносив місту прибуток у розмірі від 48 до 100 руб., хоча витрати на нього були в рази більшими [1, с. 393].

Того ж року київські міщани й купці могли користуватися послугами міського кредиту, які становили 100, 300, 400 і 500 руб., а для заможних купців — 1000 і 2000 руб. В той же час, найбідніші жителі міста не мали можливості скористатися вказаними послугами [1, с. 397].

Після смерті Катерини II, 19 вересня 1798 р., управління містом за магдебурзьким правом було відновлено, але вже підкорялося місцевій адміністрації. Власне, було відновлено петрівське міське положення, яке входило в адміністративний конфлікт з новозаснованими присутствами і мало підкорятися їм [4, с. 616].

У 1820 р., на основі рішення Державної Ради було введено “обивательський податок” — право стягувати з жителів міста не більше, ніж 100 руб. за внесення імені громадянина до “обивательської книги”. “Книга” була поділена на шість частин: 1) всі міські жителі; 2) купці трьох гільдій; 3) цехові майстри; 4) іногородні та іноземні гості; 5) імениті городяни; 6) посадські. Від сплати податку не звільнялися навіть дворяни, які були звільнені від усіх інших повинностей. Збір визначався пропорційно до цінності майна [4, с. 617].

Одним з давніх прав київських міщан було пропінанційне право на виготовлення спиртних напоїв і торгівлю ними в межах міста за умови щорічного внеску в королівську скарбницю двох кіп литовських грошей. З часом цей внесок збільшувався, а з переходом Києва під владу московського царя почав становити 600 руб. [3, с. 170]. Зрозуміло, що такий тягар податків могли насти лише великі “виробники” напоїв, як, наприклад, монастирі.

В 1782 р., у зв'язку з реформами Катерини II, право на “корчемну оренду” було забрано у міщан і передано в казенну палату, віднявши, таким чином, у них значну частину прибутку. В 1786 р., згідно з новим договором, укладеним між київським магістратом та казенною палатою, місто дістало право на отримання питного відкupu, який отримували від продажу “хлібного вина” на Подолі, де знаходилися шинки, що здавалися міщанам в оренду. В той же час, на Печерську і в Старому місті торгівля вином здійснювалася “від казни”, тобто державою, а в місто йшов лише 1% від прибутку [1, с. 390].

В кінці XVIII – на початку XIX ст., після повернення Києву магдебурзького права імператором Павлом I, “корчемна оренда” зберігалася за міщанами, незважаючи на те, що відкупна плата продовжувала зростати. Проте, вже в кінці 1810 р., коли закінчився річний термін відкupu, київські бургомістри Іван Киселевський, Пилип Лакерда і Петро Барщевський, взявши з громадської комісії 50 000 руб., поїхали під приводом клопотів у справах міської громади в Санкт-Петербург, де в Сенаті уклали відкупний контракт лише на свої імена. Внаслідок цього, “корчемна оренда”, яка до того часу приносила міській громаді значні прибутки, перейшла до рук декількох громадян, які розпоряджались справами міського управління [3, с. 171–172].

Незважаючи на те, що міська громада мала право подати позов на членів магістрату, вона, насправді, ніколи ним не користувалася [3, с. 180].

Переломною подією в житті міста став наказ імператора Миколи I, виданий Правлячому Сенату 23 грудня 1834 року, в якому зазначалося, що київському магістрату надавалися всі права й обов'язки, які мали інші магістрати Російської імперії, що, по суті, означало ліквідацію дії магдебурзького права [6, с. 165]. Зрозуміло, що серед міщан та купців виникло невдоволення таким станом речей, а тому почалися звинувачення київського магістрату, а особливо останнього вільта Киселівського, в тому, що він нібито продав міські права за гроші [10], хоча насправді причин до ліквідації магдебурзького права, а згодом і самого магістрату, було більш ніж достатньо, і називала ця подія вже давно.

Все почалося з виборів ремісничого голови 8 січня 1821 року, результатами яких був дуже незадоволений міщанин Кравченко, що подав декілька скарг в різні керівні організації та вищим чиновникам про незаконність виборів. Підстав для скарг було дві: 1) свідчення людей, які збирали податки та 2) зошити й документи про збори та розкладки, що зберігалися в магістраті. Кравченко наполягав на необхідності розпочати перевірку роботи київського магістрату з 1813 року, оскільки розумів, що після пожежі, яка сталася на Подолі 11 липня 1811 року, згоріли всі підозрілі справи й документи, а тому у 1812 році представники магістрату мали багато можливостей для виправдання. Починаючи з 1813 і аж до 1821 року, вже назбиралося достатньо матеріалів про зловживання членів міського самоврядування [2].

Розпочата судова справа тривала більше десяти років; у результаті виявилось, що, дійсно, в період з 1813 по 1821 рік в зошитах, котрі велися київським магістратом, була записано менше число людей, ніж їх було насправді за даними казначейства, а також загальна сума податків, що сплатили міщани, становила 444 032 р. 86 к., а в казначейство було внесено лише 402 209 р. 30,5 к. [2]. Відкрився також і той факт, що в київському магістраті склалася "місцева олігархія", коли керівні посади займали лише діти або близькі родичі членів магістрату, а при підвищенні когось із родини, місце зберігалося за нащадками [6, с. 176].

Ще одним приводом до ліквідації стала чутка, яка дійшла до імператора від поляків, що нібито кияни на чолі з вільтом Киселівським чекали їхнього приходу під час польського повстання 1831 року. Хоча насправді ця чутка була безпідставною, оскільки, коли почалися активні дії, всі члени магістрату разом з міщанами, згадавши всі привілеї та грамоти, дані їм королями й імператорами, навпаки, не чекаючи імператорського наказу, самостійно організували захист свого міста. Проте імператор, вважаючи, що чутка, яку пустили поляки, є правдивою, наказав негайно відсторонити від служби сформований киянами військовий загін, а вільта Киселівського викликав до себе в Петербург [5].

23 грудня 1835 р. наказом імператора Миколи I було остаточно ліквідовано чинність магдебурзького права в Києві. Згідно з наказом, у місті було засновано міську думу та скасовано міську комісію, справи якої передалися в думу. Кияни звільнялися від утримання міської охорони як від повинності для благоустрою міста, натомість на всіх міщан, приписаних до міста після ревізії 1782 р., поширилася рекрутська повинність, а зі старожилів стягувалося по 1000 руб. за кожного рекрута, який мав іти від них. Окрім того, міщани у своїх позовах про безчестя підпорядковувалися загальним законам, а тим з них, хто користувався в таких позовах шляхетським правом, призначалася винагорода вчетверо більше, порівняно з простими міщанами [2, с. 140–141].

В Києві міщани були звільнені від рекрутської повинності до 1835 р. 23 грудня 1835 р. було видано указ імператора Миколи I, в одному з пунктів якого зазначалося: "Поширити рекрутську повинність на всіх міщан, приписаних до міста після ревізії 1782 р., а зі старожилів стягувати по 1000 руб. за кожного рекрута, який мав іти від них" [2, с. 140–141]. Перший набір рекрутів у Києві відбувся 1 липня 1836 р., коли було забрано на військову службу 18 міщан [13, арк. 6].

Протягом всього часу з початку набору в рекрути київських міщан, багато хто з них, намагаючись уникнути повинності, тікав з міста під час набору. Внаслідок цього на 1850 р. у місті склалася така ситуація, коли ті з міщан, які залишалися в Києві під час рекрутського набору та були придатні до служби, хоча й відбули вже свою чергу, проте змушені були йти в рекрути вдруге і втретє замість утікачів, які, повернувшись додому після завершення набору, залишалися непокараними й не зазнавали жодних переслідувань з боку місцевого керівництва. Щоб змінити цю ситуацію, генерал-губернатор наказав зібрати найточніші дані про всіх утікачів, відшукати їх і притягнути до відповідальності [14, арк. 1; 21].

Боротьбу з утікачами від рекрутської повинності проводили не лише в 1850 р., а й раніше. Зокрема, після виходу імператорського маніфесту про помилування тих, хто ухилився від сплати податків та несення повинностей, виданого 16 квітня 1841 р., київський губернатор, після розгляду питання, постановив, що ті, хто уникав рекрутської повинності, не підлягали помилуванню [16, арк. 5].

Остаточно ж рекрутську повинність в усій Російській імперії було скасовано лише в 1874 р. [17, с. 206].

Київські міщани до 1835 р. не несли також і постоевої повинності. Починаючи з 1836 р. в місті кожного року зупинялися військові з'єднання. З 1836 по 1845 рр. через Київ пройшло приблизно 241227 осіб, які служили у війську, а також зупинилося більше ніж 24000 осіб, які йшли військовим походом повз Київ [18, с. 171–172; 19; 20].

Постоева повинність була обов'язковою для міщан у зв'язку з тим, що не всі міста мали казарми, а якщо й мали, то їхня кількість була зовсім мізерною. Окрім того, міщани зобов'язані були не лише будувати казарми, а й ремонтувати, опалювати та освітлювати їх. За рахунок міста утримувалися будки, вартові, кордегардії, екзерциргаузи, ордонансгаузи, лазарети тощо. В 1855 р. було видано наказ про обов'язок для міста опалювати й освітлювати бригадній й полковій бібліотеки, батареїні школи, збірні, навчальні та караульні хати [21, с. 213].

Важливою для Києва стала реконструкція фортеці на Печерську протягом першої половини XIX ст. Хоча її розширення й розбудова спричинила знесення багатьох будинків киян, що розміщувалися там, проте суттєво вплинула на звільнення значної частини міщан від постоевої повинності. На початок 60-х рр. XIX ст. київська фортеця мала оборонні казарми, де розміщувалися військові з'єднання, що приходили у місто на постій [22, с. 504].

Підсумовуючи, можемо сказати, що ліквідація чинності магдебурзького права для Києва відбувалася двічі — в 1785 і 1835 рр. Внаслідок таких дій імператриці Катерини II та імператора Миколи I київські міщани втратили можливість виключної торгівлі в межах міста, позбувшись можливості скаржитися в магістрат, який до того часу розглядав усі їхні справи, а в 1785 р. був перетворений виключно на судову установу для міщан, яка не контролювала всі справи міста, а також втратила можливість вільно розпоряджатися міськими прибутками. Така функція перейшла до міської думи.

Ще одним наслідком ліквідації магдебурзького права стало поширення рекрутської повинності на міщан та втрата права на “корчемну оренду”.

Насправді ж, до 1835 р. київські міщани, по суті, вже втратили більшість своїх прав та привілеїв, адже магістрат уже в кінці XVIII – на початку XIX ст. перестав бути виборним органом влади, а перейшов до рук незначної кількості заможних міщан, які передавали свої посади у спадок або найближчим родичам та друзям, а також позбавили міщан “корчемної оренди”, привласнивши це право собі.

Окрім того, міщани, хоча й мали право скаржитися у вищі органи влади на дії магістрату, насправді дуже рідко ним користувалися, а виконували все, що було вигідно для членів магістрату та їхніх родин. Єдиним випадком стали скарги міщанина Кравченка, який вирішив довести неправильність виборів ремісничого голови у 1821 р., а заодно й показати, що члени магістрату розкрадали міські гроші й дурили міщан. Власне, той випадок став лише приводом для остаточної ліквідації магдебурзького права у місті.

Після 1835 р. основними повинностями для київського міщанства стали рекрутська та постоева, яку вони не несли до того часу.

Підсумовуючи, можна сказати, що ліквідація магдебурзького права для Києва відбувалася двічі – в 1785 і 1835 рр. Внаслідок таких дій імператриці Катерини II та імператора Миколая I київські міщани втратили можливість виключної торгівлі в межах міста, позбувшись можливості скаржитися в магістрат, який до того часу розглядав усі їхні справи, а в 1785 р. був перетворений виключно на судову установу для міщан, яка не контролювала всі справи міста, а також втратила можливість вільно розпоряджатися міськими прибутками. Така функція перейшла до міської думи.

Ще одним наслідком ліквідації магдебурзького права стало поширення рекрутської повинності на міщан та втрата права на “корчемну оренду”.

Насправді ж, до 1835 р. київські міщани, по суті, вже втратили більшість своїх прав та привілеїв, адже магістрат уже в кінці XVIII – на початку XIX ст. перестав бути виборним органом влади, а перейшов до рук незначної кількості заможних міщан, які передавали свої посади у спадок або найближчим родичам та друзям, а також позбавили міщан “корчемної оренди”, привласнивши це право собі.

Окрім того, міщани, хоча й мали право скаржитися у вищі органи влади на дії магістрату, насправді дуже рідко ним користувалися, а виконували все, що було вигідно для членів магістрату та їхніх родин. Єдиним випадком стали скарги міщанина Кравченка, який вирішив довести неправильність виборів ремісничого голови у 1821 р., а заодно й показати, що члени магістрату розкрадали міські гроші й дурили міщан. Власне, той випадок став лише приводом для остаточної ліквідації магдебурзького права у місті.

Джерела та література

1. Молчановский Н. В. Киевское городское управление в 1786 г. / Молчановский Н. В. – С. 380–399 // Киевская старина. Кн. 5–6, 1889.
2. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву / Каманин И. – С. 140–168 // Киевская старина. Кн. 5, 1888.
3. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву / Каманин И. – С. 157–195 // Киевская старина. Кн. 8, 1888.
4. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву / Каманин И. – С. 597–622 // Киевская старина. Кн. 9, 1888.
5. Каманин И. Последняя самозащита г. Киева / Каманин И. – С. 186–188 // Киевская старина. Кн. 7, 1882.
6. Иконников В. С. Киевъ въ 1654-1855 гг. Историческій очеркъ. / Иконников В. С. – К., 1904 – 363 с.
7. Білоус Н. О. До питання про запровадження магдебурзького права в Києві / Білоус Н. О. // Український історичний журнал. – Київ: Дієз-продукт, 2008. – №1. – С.134.
8. Білоус Н. О. Функції та основні напрями діяльності київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. / Білоус Н. О. // Український історичний журнал. – К., “Дієз-продукт”, 2005. - № 5. – С. 4–17.
9. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Випуск 2. – С. 23–39.
10. Киевское представительство прежнего времени. – С. 178–192 // Киевская старина. Кн. 5, 1882.
11. Андриевский А. Жалоба киевского магистрата на карантинных откупщиков / Андриевский А. – С. 311–313 // Киевская старина. Кн. 5, 1881.
12. Случай столкновения киевского магистрата с военным начальством (1773 г.). – С. 127 // Киевская старина. Кн. 10, 1891.
13. ДАК, ф. 17, оп. 1 т. 1, спр. 7 (1836). Дело о доставлении сведений во что обошлась сдача рекрут по городу Киеву. – 10 арк.
14. ДАК, ф. 319, оп. 1, спр. 22. Ревизская сказка губернского города Киева мещан состоящих в цирюльничком цеху. – 27 арк.
15. ДАК, ф. 17, оп. 1 т. 1, спр. 21. О лицах, скрывающихся от рекрутства для предания суду. – 2 арк.

16. ДАК, ф. 17, оп. 1 т. 1, спр. 74 (1842 г.). Дело по предписанию Киевского Гражданского Губернатора к сведению о том следует ли скрывшихся от исполнения рекрутской повинности людей простить на основании Всемилостивейшего манифеста 16 апреля 1841 года, состоявшего. – 5 арк.
17. Кошман Л. В. Город и городская жизнь в России XIX столетия: Социальные и культурные аспекты / Л. В. Кошман. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 448 с.: ил.
18. Фуддуклей И. И. Статистическое описание Киевской губернии / Фуддуклей И. И. – Спб.: Типография министерства внутренних дел, 1852. – Ч. 1. – 549 с.
19. ДАК, ф. 1, оп. 1, спр. 705. Дело по жалобе мещан о неудовлетворении их прогонными деньгами, за выдаваемые ими для разных полков и команд под своз тяжестей подводы. – 95 арк.
20. Цыбульский К. Библиография. Исторические материалы. Из архива киев. губ. Правления. Вып. 10-й, сост. Ал. Андриевским / Цыбульский К. // Киевская старина, 1886, Кн. 4 – С. 789–794.
21. Дитятин И. Городское самоуправление в России / Дитятин И. – Ярославль: Типография Г. В. Фильк, 1877. – 563 с.
22. Чалый М. К. Воспоминания М. К. Чалого / Чалый М. К. // Киевская старина, 1889. Кн. 12. – С. 495–545.

Kokhan O. E. The comparing of the legal position of Kyiv burghers before and after liquidation of the Magdeburg Law at the end of the 18th century – in the middle of the 19th century

In the paper we considered the legal status of Kyiv burghers before liquidation of the action of Magdeburg Law and after. We showed the gradual abolition of the Kyiv burgher's privileges, which were provided them at the end of the 15th century. We also showed the submission of Kyiv burghers to legislation of the Russian Empire, which did not know that form of urban management. Instead, the legislation had to adapt to the old legal practices of Rich Pospolyta. Finally, it lead to liquidation of burgher's rights. With the help of review of literature and documentary evidence we conclude that there was gradually liquidation of the rights and privileges of Kyiv burghers. First time it happened in 1785 by Empress Katherine II, secondly – in 1835 by Emperor Mykolay I. The main rights and privileges, which were lost by Kyiv burghers were: the exclusive right to trade in the city, the right to "barrel house rent", and attraction of Kyiv burghers to serve recruiting duty. At the same time, the magistrate, which was representative organization of Kyiv burghers, was converted only to the judicial institution and lost the opportunity to dispose the municipal revenues, earth.

Key words: burghers, Magdeburg Law, rights and privileges, Kyiv, magistrate, liquidation, Russian Empire.

Кохан О. Є. Сравнение правового положения киевского мещанства до и после ликвидации магдебургского права в конце XVIII – середине XIX в.

В статье рассматривается правовое положение киевского мещанства до ликвидации действия магдебургского права и после него. Показана постепенная отмена привилегий киевских мещан, предоставленных им в конце XV в. и подчинение их законодательству Российской империи, которое не знало такой правовой формы управления городов, а вынуждено было приспособляться к старым речепосполитских юридических практик, - в конце концов ликвидация прав мещанства. С помощью обзора литературы и документальных свидетельств, приходим к выводам, что в Киеве произошла поэтапная отмена прав и привилегий мещан: сначала в 1785 г. Императрицей Екатериной II, а впоследствии – в 1835 г. Императором Николаем I. Основными правами и привилегиями, которые потеряли киевские мещане, были: право на исключительную торговлю в пределах города, право на "корчемную аренду", а также привлечение киевского мещанства к отбыванию рекрутской повинности. В то же время, магистрат, который был представительным органом киевского мещанства, был превращен исключительно на судебное учреждение и потерял возможность свободно распоряжаться городскими доходами, землей.

Ключевые слова: мещане, магдебургское право, права и привилегии, Киев, магистрат, ликвидация, законодательство, Российская империя.